

בין סוף לפריחה, בין "הגוף שֶׁכָּבַר יָגַע/ וככל
זאת כְּמָה" (245). אולם לעתים הוא מחמיר עם
עצמו בשיר קשוח במיוחד ללא שום הנחה.

פְּנֵה הַצֶּדֶה עַד לְזוּיַת הַנְּדָחַת מְכַלֵּן
וְכֵאֵן, בְּמָקוֹם שׁוֹלֵי לְחֻלוֹטֵין
וְתַר בְּבַת אַחַת.

הַצֶּדֶה, הַצֶּדֶה. הֵנַח אֵת
הַחַיִּים, פְּרָק אֹתָם
בְּפִנְיָה שְׁקֵשָׁה לְהַבְחִין בָּהּ.

וְלֶךְ לָךְ מְשֻׁמָּה. (עמ' 239)

אורי ברנשטיין, צילום: דינה גונה

סוּסָה יְהוּדִית־דְּמוּקְרַטִית

שלוש פעמים, בשלושה מופעים שונים, הופיע
הרומן הגדול של שלמה יעקב אברמוביץ
(הנודע בכינויו "מנדלה מוכר ספרים"), האבא
והסבא של הספרות העברית החדשה (1835–1917): ראשונה
ביידיש בשם די קליאטשע ב־1873; שנייה בעיבוד המחבר
לעברית בשם סוּסָה ב־1913; שלישית ב־2018 בשם הסוּסָה
בתרגום מיידש לעברית־ישראלית בידי דן מירון בצירוף הקדמה
ואחרית דבר נרחבת מאת המתרגם. (הספריה החדשה/הקיבוץ
המאוחד בשיתוף הוצאת אפיק).

א.

אנו חבים הרבה לרן מירון על התרגום ועל אחרית דבר אשר
בזכותם נעשה מנדלה רלוונטי מחדש לקורא עברי בן זמננו.
הקריאה בהסוּסָה, ובוודאי בסוּסָה, לא היתה אפשרית ללא
מורה הדרך של מירון. ב"הקדמת המתרגם" הוא מסביר כי "עשה
דבר אשר לא ייעשה", הגיש לקוראים נוסח ישראלי של יצירת
ספרות יהודית קלאסית, שכבר הופיעה בעברית לפני למעלה
ממאה שנה. מה שמוגש לנו עתה איננו מקור, אלא תרגום ישיר
מיידש, ללא התחשבות ב"סוּסָה", הנוסח העברי אפוף ההילה
הקלאסית של מנדלה. הטעם העיקרי לתרגום החדש מיידש,
לדבריו, הוא כי העברית של מנדלה מסוף המאה הי"ט ותחילת
העשרים, נעשתה בלתי נגישה למי שאינם מומחים בתולדות
הלשון העברית והסגנון הספרותי של מפנה המאות. הנוסחים
הללו, מרהיבים ככל שיהיו, הופכים שכיות מוזיאון ששכבה
עבה של זכויות בלשנית היסטורית חוצצת בינם לבין קורא
בן ימינו. לעומת זאת "התרגום הנוכחי מן היידיש מאפשר
לקוראים לשלוח יד מעבר למחיצת הזכויות. זאת בזכות חיותה
הבלתי נדלית של שפת היידיש מזה, וחיותה המתגברת והולכת
של העברית־הישראלית מזה" (עמ' 9).

מעניין, באמת, יהיה להשוות בין הלשונות של שתי היצירות
(העברית של סוּסָה היא פיוטית־מליצית־מקראית ואילו
העברית של הסוּסָה היא ישירה־דיבורית־מחוספסת), אבל
זו משימה נפרדת. עוד הרבה לפני כן צריך לומר כי הסוּסָה,

גם בלבושה העברית־ישראלית־ערכני,
היא יצירה קשה ולא פשוטה כלל
להבנה מצד תכניה, עלילותיה, סמליה
ומשמעויותיה. מירון מראה כיצד
אפילו הפרשנות ליצירה, מראשית
הופעתה ועד היום, השתנתה בכל
תקופה: מהערצת הז'אנר האלגורי, דרך
דחייתו כז'אנר מיושן, העלאת הז'אנר
הריאליסטי ביקורת, ועד שובה של
האלגוריה כמתודה אמנותית מוערכת
בפרשנות הפוסט־מודרנית (עמ' 212).
מירון עצמו סבור שהסוּסָה שייכת
לז'אנר "האפולוג" כפי שהתפתח
במאות הי"ז והי"ח בספרות האירופית,
למשל בקנדיד של וולטר, בתור "סיפור
פילוסופי שנון העוסק בדמות של
צעיר תמים ודל מודעות, המחפש את
האמת או המזל, יוצא למסעות ונתקל
במציאות המפריכה את כל הציפיות
שהניח מראש" (עמ' 230). לדעתו, "סרוליק של 'הסוּסָה' הוא
מצד אחד מעין קנדיד יהודי בן המאה הי"ט, ומצד שני סיפור
איוב פאוסטי (עמ' 231). וכל זאת מבלי לומר עדיין דבר לגופה
של היצירה.

ב.

פסקה אחת, בגב הספר, יכולה לשמש מפתח להבנת מבנה
הסיפור. נאמר שם כי "עובר זמן עד שהקוראים יכולים להבין
שהספר מתעד שתי התמוטטויות פסיכוטיות של סרוליק
(הגיבור). וכמו סיפורי המשוגעים של גוגול ואת"א הופמן, הן
מתרחשות בלבריינט של נפש מאוימת".

ההתמוטטות הראשונה מתרחשת כבר בפרק השלישי, לאחר
פגישתו של סרוליק עם הסוּסָה. סרוליק, בנה של ציפּה, הקשור
קשר סימביוטי עם אמו, הוא בחור בעל ראש חריף הנוטה למדעי
הטבע ומתכחש לגופו ולמיניותו. בעוד אמו רוצה לראותו
משתרך ומתחנן, ככל יהודי כשר, הוא מבקש לנהל את חייו על
פי התבונה הטהורה, ללמוד רפואה ולהחליץ מהעיירה היהודית,
לבל יישאר "יהודי ולא אדם" (בנוסח הסיסמה של יל"ג "היה
יהודי באוהלך ואדם בצאתך"). אולם עוד לפני הבחינות
לאוניברסיטה בקייב, הוא נתקל בטיוּל מחוץ לעיר בסוּסָה
עלובה שפרחחים מתעמרים בה. כחבר נאור באגודת "צעיר
בעלי חיים" מציל אותה סרוליק מידם ומאמץ אותה לעצמו.
למרבה הפליאה מתחילה הסוּסָה לדבר אליו. מסתבר שהיא
נסִיך שחרטומי מצרים הפכו לסוּסָה והעבירוה בפרך עד שמששה
הופך אותה שוב לנסיך ואחר כך שוב נהפך לסוּסָה. בקיצור,
הסוּסָה מסמלת בקורותיה את תולדות עם ישראל (כנאמר
במוטו לספר "לסוּסָה ברכי פרעה/ דימיתך רעייתך" מתוך
שיר השירים). מן הפגישה עם הסוּסָה ועד הנסיעה לבחינות
בקייב (פרק שמיני) נתון סרוליק במעין טריפ בחברת הסוּסָה,

להגיע ללימודי רפואה באוניברסיטה, יישאר במחיצתה, יישא אישה וידבק במנהגי ישראל" (עמ' 214). ואילו על אשמדאי הוא כותב: "הפגישה עם השדים ועם אשמדאי, שאליה מוליכים את סרוליק המשברים הפסיכויטיים העוברים עליו, היא ביטוי של מאוויים (מיניים). ככל שהוא רוטט מפחד, סרוליק גם רוצה לבוא בקהל השדים, לקחת חלק במיניות הפרועה האופיינית לו ... עם זאת מודע סרוליק לכך שקשריו עם עולם השדים הם הרסניים וזמניים. הוא חייב לחזור מהם שוב ושוב אל הסוסה ואל בית אמו. ברובד האלגורי מבטא הכרח זה את נאמנותו היהודית הבסיסית; את אי יכולתו לבגוד בעם ובאם" (עמ' 219). והוא מוסיף בהמשך: "אין שום ניגוד בין המשתמע מן האלגוריה למשתמע מן הפסיכולוגיה. אדרבה, מתקיימת כאן אנלוגיה המצביעה על קשר סמוי. כאדם וכיהודי רוצה סרוליק להינתק כביכול מעדתו, מאמו, מעירו, מתחום מושבו. אבל הוא אינו מסוגל לעשות זאת, וכל ניסיון של ניתוק יסתיים בכישלון צורב".

אפשר לומר כי בקוטב האחד מייצגת הסוסה את "האם והעם", את החמלה שבהשתייכות למסורת משפחתית ואתנית; ואילו בקוטב האחר מייצג אשמדאי את השלילה ואת האופל, את שחרור היצרים שבאדם מכל רסן. אף שסרוליק, כאדם נאור רוצה להשתחרר מן הפרטיקולרי ומן היהודי שבו, אין הוא מסוגל לכך בסופו של דבר. מירון כותב כי תהליך התפכחותו של סרוליק נחלק לשני חלקים - מסעותיו עם הסוסה ומסעותיו עם השטן. "קולה של הסוסה הוא קול הניסיון ההיסטורי של הסבל היהודי. האידאליסט הצעיר לומד באורח שיטתי שכל השגותיו בעניין השפעותיו כביכול של ההומניזם על ההתנהגות האנושית בעידן המודרנית (הקרוב בפיו 'עידן האנושיות') נסותרות זו אחר זו כל ידי המציאות. הסוסה מפריכה את ההזיות ההומניסטיות של סרוליק ואת תוכניתו לשפר את מצבה באמצעות 'חברת צער בעלי חיים', קהילת הנאורות והרצון הטוב שהוא חבר בה" (עמ' 250).

במסעותיו עם השטן לומד סרוליק כי גם התבונה האנושית, שבה שם מבטחו, עלולה להיות הרסנית לא פחות. השטן והרוע שהוא מפייח הם חלק הכרחי של סדר העולם. "גם אם אין לראותו כדארוויניסט במלוא המובן של המושג, סבור אברמוביץ שהרוע מקורו הן במאבק נצחי על ההישרדות, הכרוך לעתים בהשמדת הזולת או בניצולו, והן כצורך אבולוציוני בהתחדשות. השטן מייצג את נקודת הראות של המחבר", אומר מירון. "הוא מסביר לסרוליק את המשמעות הכפולה של האבולוציה (כנאורה והרסנית) ושופך את לעגו על האדם המודרני המנסה לשנות את חוקי הטבע בעזרת התבונה" (עמ' 253). בהמשך אומר מירון כי "ההסתמכות

העוסק בגלגולים, מטאמורפוזות, שדים ומכשפים, המסיט אותו, כנראה, מלימודיו לבחינות. בבחינות עצמן הוא נכשל, אם בשל היחס העויין של הבוחנים ("בהבעה שאמרה גם כן בנאדם". קרי היהודי קצרה ירו להיות אדם), ואם בשל חומר הבחינה. סרוליק הצטיין במדעים אך התקשה במקצועות הומניים, ספרותיים, והיסטוריים (והסתבך בשאלה על סיפור הַבְּאָבָה יָאָה, דמות פולקלורית באגדות העם הרוסיות).

אחרי הכישלון בבחינות מתרחשת ההתמוטטות השנייה של סרוליק. הסוסה מוסטת בהדרגה הצידה ואת מרכז הסיפור תופסים אשמדאי וסיעת הדמונים שלו. סרוליק בלווית אשמדאי טס מעל העולם וצופה בדרמה הקוסמית של מלחמות השטן באלוהים ובתפקידו ההרסני של הרוע אשר מחולל גם התחדשות וקדמה. המסעות בחברת אשמדאי (מפרק שבעה-עשר ועד פרק עשרים) הם צפייה במחזות אימים של אכזריות וזוועה שמחולל אשמדאי על פני האדמה. אולם כשמסרב סרוליק להישבע אמונים לאשמדאי ולסור למרותו, הוא והסוסה מושלכים מן השמים ארצה. בפרק הסיום (עשרים וארבע), נמצא סרוליק שוב בבית אמו, לאחר שהביאה אותו מקייב שם התמוטט בעקבות כשלונו בבחינות. כמה שבועות הוא שוכב במיטה

מדמדם ופולט דברים סתומים. הסיפור מסתיים בדברי האם ציפּה: "אח סרוליק, מה שעוללו לך הספרונים שלך, המעשיות שלך! הלוואי שהיית שומע בקול אמא ומתחתן, מכבד את סדר העולם, נוהג כמו שנוהגים אצלנו, ילדי ישראל. ואז היו נחסכים לשנינו ייסורים כאלה! אח המעשיות שלך, המעשיות שלך! אח, ההיסטוריות שלך, ההיסטוריות שלך" (עמ' 208). המעשיות, אגדות העם והספרונים, כלומר כל המטען ההומניסטי שממנו ניסה סרוליק להשתחרר, באירוניה של הגורל דווקא החזיר אותו לבית אמו ומנע ממנו להיחפך לאיש העולם. גם תמצית סכמתית זו אינה משקפת את העושר הסיפורי והפרשני של הרומן. אולם לא אוכל להקיף הכל וברצוני להתמקד במה שנראה לי רלוונטי למציאות זמננו כאן.

ג.

סרוליק נתון למאבק בין שני כוחות מנוגדים "הסוסה" ו"אשמדאי"; גם כותרת אחרית דבר הקרויה "בין סוסה לשטן" מצביעה על כך. על סיפור הסוסה כותב מירון כי הוא מסתמך על "אנלוגיה לא מודגשת בין פרשת יחסי של הגיבור סרוליק עם הסוסה הסימבולית, המתגלה לו בעת טירופו - פרשה דו משמעת של משיכה דחייה, אהבה וביקורת מרה (שאנו מפרשים אותה כייצוג של עמדתו המורכבת של המחבר המשכיל כלפי עם ישראל בכלל והיהודי המסורתי העיירתי הפשוט בפרט) - לבין היחסים הכמעט סימביוטיים בינו לבין אמו, המנסה בכל כוחה להשפיע על בנה שיחדל מנסינותיו

במילותי שלי אומר: לקולו של אברמוביץ, אחד היוצרים הגדולים של הספרות העברית והיהודית בעת החדשה, יש חשיבות גם בעת הזו בדיון על אופיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית-דמוקרטית, כאשר רבים, מכאן ומכאן, מערערים על המשווה הזו עצמה. התיאוריות הפילוסופיות שלאחר מלחמת העולם השנייה, פנו מטבע הדברים נגד הלאומיות, האתניות והשבטיות, אבל דומה שלאחרונה נעה שוב המטוטלת לעברן, לאחר שהתברר שגלובליזם ואוניברסליזם לבדם טומנים בחובם כאוס ואובדן. בוודאי נכונים הדברים באדם היחיד, שאינו ניתן לדרוקציה מופשטת, ותמיד ישאר גם פרטיקולרי. באותה מידה נכון הרבר גם לקהילות של בני אדם המעוגנות בהיסטוריה הייחודית שלהן, שלא ניתן לבטלה במחי יד.

הדים חסרי מנוח

ספר הדידים הוא ספרו האחרון לפי שעה, העשרים וארבעה במספר, של המשורר אשר רייך (הקיבוץ המאוחד, ריתמוס לשירה, 2018). ואף על פי כן זהו ספר חדש ומחדש. בפתח דבר קצר "על הקול והדידים" מסביר רייך את מבנהו וכוונתו: "השיח ההדוק והאינטימי ביותר הקיים הוא זה שבין אדם לבין קולו. זהו סוג של דיאלוג פנימי, וההדר הוא חלק בלתי נפרד מדברך שלך. אם כן השיח של אדם עם הדרו הוא שיח עם עצמו, אבל לא תמיד קיימת הרמוניה בין הקול לבין ההדר".

רייך, שהוא גם מתרגם מוכשר, מזכיר עוד כי בשירה העולמית קיים ז'אנר קדום הנקרא "שירת הד" (echo verse) ששורשיו בשירה היוונית הקדומה, החוזר ומופיע גם בתקופת הבארוק וכן בשירה הגרמנית המודרנית. כמעין הקדמה והרגמה הוא מציב כמוטו לספר צמד שורות של היינריך היינה בתרגומו: "הס! הד עמום נשמע פתאום/ ממרחקים - פהלמות קרדם."

בעברית, כמדומני, זהו ספר יחיד בתבנית זו, שבה המשורר שב ופוקד את שיריו ואת חייו ועורך עמם חשבון. השיר הראשון בספר, המכניסנו לסוגה זו, הוא דוגמה טובה לכך.

מבוא קצרצר

שיר לעת מבוא	מתנפצים, חוצצים
פְּשֵׁי מִמְּחִבּוֹא	ביני לבין עצים
יוצאת פה לשיר	ואבנים משמיעים
מתרוננת עיר	קולם והדיהם באים
והדיה בקיר	אלי ללִטְף רוחי
	ואז יוצא מתוכי
	קול הדהוד פכי.
	נפשי מלאה דכי,
	אז שיר אשיר לבני.

הבלעדית על התבונה, מסלול ההתנהלות הבלעדי שקבע לעצמו סרוליק, הביאה עמה היברים וזיחות דעת, שיש בהן כשלעצמן להביא על האדם חורבן" (עמ' 254). אילוסטרציה לכך היא האגדה המשובצת ברומן על אשמדאי שהדיח את שלמה המלך, החכם באדם מכיסאו ומלך תחתיו, בשל ההיבריס שלקה בו שלמה.

ד.

מסיפורו של סרוליק מתברר כי ההומניזם והרציונליזם אכזבו, וללא המלט המלכך של הפרטיקולריות הם נותרים ללא אחיזה באדם עצמו וסופם להתפורר. כותב מירון: "כך מצטלבים כל קוויו של הסיפור כמוקד מושגי אחד: ביקורת הנאורות שעלתה על גדותיה וניתקה עצמה מן המרכיבים הפסיכולוגיים וההיסטוריים של הקיום" (עמ' 256). וכן: "בכל הנוגע להנחות היסוד של הנאורות - היותו של האדם טוב מיסודו, יכולתו להשליט על חייו סדר הגיוני לשיפורם ולעילויים, והאמונה בהכרחיותה של הקדמה - מגלה אברמוביץ ב'הסוסה' ספקנות נחרצת וביקורתיות נוקבת" (עמ' 257). אף על פי כן בסופו של דבר סרוליק לא נכנע לשטן ולכוחו הניהיליסטי ומסרב להישבע לו ולהיעשות עושה דברו. מה שמציל אותו, היא "הנאמנות שלו לסוסה, שהיא בעצם נאמנות לאמו היהודייה. ומכאן הצלתו ושיבתו אל בית אמו בסוף הסיפור" (עמ' 261). בדומה להצהרתו של אלבר קאמי בקבלת פרס נובל, כי בין "הצדק לבין אמו הוא בוחר באם", כך בוחר סרוליק או אברמוביץ לפניו, ובחירה זו היא גם שמצילה את ההומניות שלו.

בפרק הסיכום של האחרית דבר אומר מירון כי אין פירוש הדבר שההיגיון והתבונה מטעים בכל מקום ובכל מקרה. הם מטעים כשנוקטים אותם בדרך מוטעית וכשמבססים אותם על הנחות מוטעות (עמ' 262). לכאורה אין בהיר וצלול מן הרציונליזם והאוניברסליזם, ואף על פי כן טוען מירון (בשם סרוליק ואברמוביץ גם יחד) כי "לדמיון, לשירה, לזמיר המסלסל את שיריו, לפולקלור ולמיתוס דרכים משלהם להגיע אל האמת". הוא מצטט שם מן הפרק השמיני ברומן (הקרוי "לב של אמא הוא נביא") ואומר כי אמו של סרוליק, "היהודייה פשוטה" של כל ימות השנה, מבינה את מצבו של בנה לאין ערוך טוב יותר ממה שמבין אותו הבן המשכיל ו"הרציונלי" עצמו. הקהילה היהודית המסורתית ומנהגיה, חרף דרכיה הלקויות, היא גם מקור של אמת, המתבססת על ניסיון היסטורי של דורות, כפי שלומד סרוליק מקולה החכם והתקיף של הסוסה. "הקשר האנושי עמה הוא התומך ביכולת הרגשית והקוגניטיבית של היחיד ומאפשר מצב של שיווי משקל פנימי". אברמוביץ, לדברי מירון, גם בימי משכילותו הרדיקלית, העריך הערכה עמוקה את הפולקלור, היצירה העממית והמנהגים הלאומיים ונתן להם ביטוי אמנותי ביצירותיו. את אחרית דבר הוא חותם בדברים הבאים: "הפולקלור, סבר אברמוביץ, הוא האבטוביוגרפיה של הקולקטיב. ב'הסוסה' ביצע את החתירה ההגותית המעמיקה ביותר לעבר הכרה זו, שהנחחה את יצירתו הבוגרת" (עמ' 265).